

Tolkningsproblemer i forbindelse med ødebebyggelsen i Austurdalur i Skagafjörður i Island

Af Guðrún Sveinbjarnardóttir

1. Indledning

I Island kendes der en række ruiner i afsides liggende dale. De er bevaret fordi aktiviteten i disse dale har været lille efter at bosættelsen ophørte, og muligvis ikke mindst p.g.a. at landet siden ikke er blevet opdyrket med moderne metoder. En af disse dale er Austurdalur i Skagafjörður i Nordisland, som denne artikel omhandler (fig. 1 og 2). Undersøgelser af ruiner i denne dal er en del af en omfangsrig studie af islandske ødebebyggelser, som forfatteren til denne artikel nu arbejder med. I det følgende vil nogle af de problemer som dukkede op ved tolkningen af bebyggelsessporene blive diskuteret, med specielt henblik på Austurdalur.

Det er længe siden man begyndte at overveje alderen og arten af de islandske ødebebyggelser. Dette emne blev først behandlet for hele landet i Árni Magnússon og Páll Vídalíns Jordebog, som blev forfattet tidligt på 1700-tallet. Egentlige undersøgelser af ruiner i bestemte områder begyndte dog ikke før end lige før det sidste århundredeskifte, da den danske kaptajn og amatørarkæolog Daniel Bruun påbegyndte sine ekspeditioner til Island. Han kom bl.a. til Austurdalur og publicerede artikler om og tegninger af sine undersøgelser der.

Studiet af ødebebyggelser i Island ændredes meget ved introduktionen af dateringsmetoden tefrokronologi (1). Denne metode er bl.a. brugt under nærværende

undersøgelse, takket være assistance fra geologerne Guðrún Larsen og Gunnar Ólafsson.

2. Metoder

Undersøgelsen i Austurdalur kan opdeles i tre faser. Først blev de skriftlige kilder gennemlæst. Dernæst blev alle bebyggelsesspor i dalen opmålt, og til sidst udvalgte nogle lokaliteter, hvor vulkanske askelag og kulturlag blev undersøgt ved prøvegravninger. På dette grundlag er tolkningen af de individuelle ruinlokalteter baseret.

Skriftlige kilder som beretter om bosættelse i dalen er både få og fragmentariske, indtil begyndelsen af 1700-årene, da Árni Magnússon og Páll Vídalíns Jordebog blev lavet over dette område (2). I denne Jordebog blev for første gang alle beboede gårde i landet taget med, såvel som alle kendte ødegårde. Som det fremkommer i Jordebogen, tilhørte alle jordejendomme i Austurdalur på det tidspunkt bispesædet på Hólar i Nordisland, som sandsynligvis var en stor jordbesidder allerede i 1300-tallet, ikke mindst i Skagafjörður, (3). Bispesædet blev nedlagt i 1801 og dets ejendomme blev solgt (4).

I 1898 publicerede Daniel Bruun artikler om sine undersøgelser i Island fra sommeren før, bl.a. den han lavede i Austurdalur (5). Hans arbejde, som er fyldigere end Jordebogen, hvad bebyggelsesspor i dalen an-

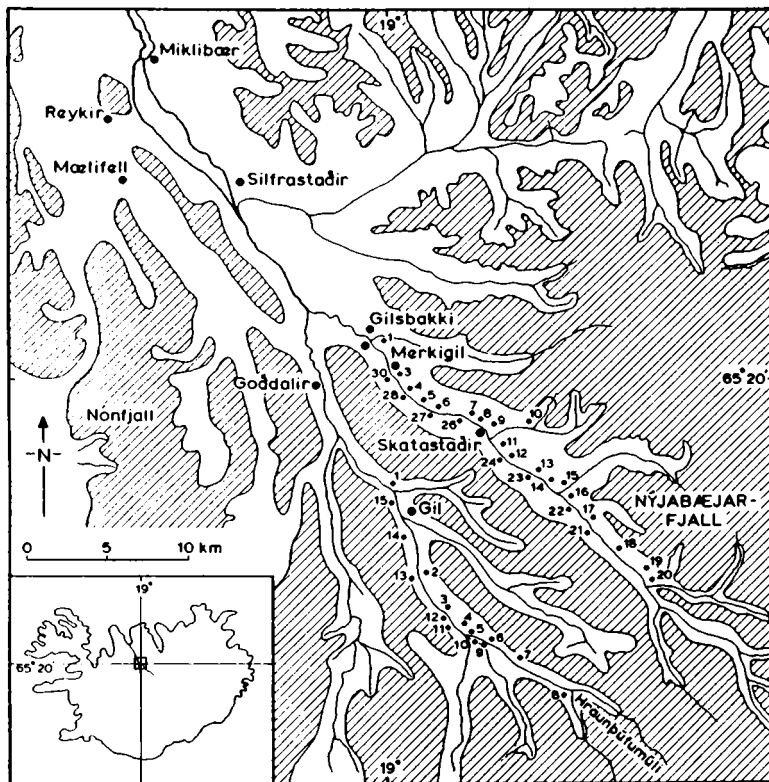

Fig. 1. Lokalisering af ruinpladserne i Austurdalur.

går, har dannet en vigtig basis for den nærværende undersøgelse.

Den tredje mest benyttede skriftlige kilde var stedsnavneregistre, som er blevet indsamlet i Austurdalur i dette århundrede (6).

Det næste skridt var at få lokaliseret ruinerne. Luftfotos eksisterer kun i størrelsesforholdet 1:36.000. Dette størrelsesforhold er for lille til at man kan se ruinerne på billedet. Det blev derfor nødvendigt at finde dem på jorden først. Uden hjælp fra bonden på Skatastaðir,

Kristján Guðjónsson, ville det have været vanskeligt at finde mange af ruinerne. Han tilføjede også nogle vigtige oplysninger til det man allerede vidste fra de skriftlige kilder.

Alle bygningsresterne blev registreret og målt op, mens nogle steder blev udvalgt til mere nøjagtige opmålinger med et såkaldt EDM nivelleringsinstrument. Højdekurver blev sat med 5 m afstand, for bedre at vise topografien hvori ruinerne befinder sig. Det blev besluttet, at tolke dem direkte på overfladen i stedet for

Fig 2. Austurdalur. Fotografiet er taget ved Miðhús (nr. 7 på fig. 1), set i syd. Man kan se gården Skatastaðir til højre.

ud fra nivelleringskurver. Dette blev gjort af økonomiske årsager og i den overbevisning, at tolkning fra overfladen under alle omstændigheder altid må blive individuel. Bygningsresterne blev skitseret, mens opmålingen og højdenivelleringer fandt sted. Et EDB-program, specielt udviklet af Dr. D. Ingram fra Universitetet i Birmingham, England, blev brugt til bearbejdelse af målingerne og til de primære arbejdstegninger, som til sidst blev fuldført af en tegner.

De lokaliteter som udvalgte til disse nøjagtige op-

målinger var dem som kunne se ud til at give resultater vedrørende ruinernes alder og art. Aldersbestemmelse blev forsøgt ved anvendelse af tefrokronologi. Der blev lavet snit i tunding, boret og gravet prøvehuller i ruiner. Det sidstnævnte viste også om der fandtes kulturlag i de individuelle ruiner og gav en idé om deres anvendelse.

3. Tolkingsproblemer

I det følgende diskuteres nogle af de problemer, som

Tabel 1: Tolkning i diverse skriftlige kilder af ruinlokaliteterne i Austurdalur, Skagafjörður

Stednavn	Jordebog 1713	Bruun 1897	Stednavneregistre	Andet
1. Öxl		Ikke tolket	Ødegård	
2. Merkigil	Gård	Gård	Gård	Gård 1469 (DI II, s. 23)
3. Leiti Leitisstekkur	<i>Þrælsgerði</i> ¹⁾	Ikke tolket	Ødegård	
4. Væthús Vothús Vætuhús			<i>Beitarhús</i> ²⁾	Gamle ruiner er tydelige.
5. Fjósar ³⁾		Ødegård Fårehus <i>Stekkur</i> ⁴⁾	Ødegård Fårehus <i>Stekkur</i>	Lokaliteten kendes men ingen ruiner.
6. Fitjar	Ødegård Fårehus	Ødegård	Ødegård	
7. Miðhús	Gård	Ødegård Sæter	Ødegård <i>Beitarhús</i>	Gård 1469 (DI XI, s. 23)
8. Brennigil		Sæter ⁵⁾	Ødegård Sæter	
9. Kolgrímastaðir	Ødegård	Ødegård	Ødegård	
10. Pverá	Ødegård	Ødegård	Ødegård	
11. Ábær	Gård	Gård	Gård (til 1941)	Gård 1318 (DI II, s. 463)
12. Ábæjarsel Arastekkur Gamlistekkur	<i>Þrælsgerði</i>	Ikke tolket	Ruiner (ikke tolkede)	
13. Svartibakki Nýistekkur	<i>Þrælsgerði</i>	Ødegård <i>Stekkur</i>	Ødegård <i>Stekkur</i>	
14. Ófriðarstaðir	<i>Þrælsgerði</i> eller ødegård	Ødegård	Ødegård	
15. Tinnársel	Ødegård	Ødegård Sæter <i>Beitarhús</i>	Ødegård <i>Beitarhús</i>	
16. Nýibær	Gård	Ødegård	Ødegård	Gård 1464 (DI V, s. 410)

1) Navne der bruges i Jordebogen om lokaliteter, hvor hegn blev fundet, men ikke er anset for at have været gårde.

2) Fårehuse der ligger langt fra bolighuse, for at udnytte græsgangene bedst muligt.

3) Nævnes ikke i Jordebogen, men lokaliteten Selgrundir, som kaldes for *þrælsgerði*, kunne henvise til det samme sted.

4) Fårefold med lammesti, der anvendtes i det første stadie af lammenes afvænnning fra moderfærene.

<i>Stednavn</i>	<i>Jordebog 1713</i>	<i>Bruun 1897</i>	<i>Stednavneregistre</i>	<i>Andet</i>
17. Fagrabrekka		Ødegård ⁶⁾		<i>Eyðihyli</i> (Hsk. 99, 4to)
18. Hildarsel Jórhildarsel Hliðarsel		Ødegård <i>Beitarhús</i>	<i>Beitarhús</i> Sæter	Ødegård (Hsk. 72, 4to) <i>Beitarhús</i> (Hsk. 72, 4to) Ødegård (Hsk. 99, 4to)
19. Hjálmarssel Sandgil Sandagil		Ødegård ⁷⁾	Sæter Ødegård	Sæter (Hsk. 99, 4to)
20. Fagrahlíð	Ødegård	Anses for at være samme sted som Fagrabrekka	Tomter	Ødegård (Hsk. 99, 4to)
21. Miðklif				Påpeget af Kristján på Skatastaðir.
22. Selsvellir	Ødegård Sæter	Ødegård Sæter	Ødegård <i>Beitarhús</i>	
23. Skatastaðasel	<i>Prælsgerði</i>	<i>Prælsgerði</i> Sæter	Ødegård <i>Beitarhús</i>	Ødegård (Kristján på Skatastaðir)
24. Hólakot	⁸⁾	Ødegård	Ødegård	
25. Skatastaðir	Gård	Gård	Gård	Gård 1388 (DI III, s. 408)
26. Bugshús		Ødegård eller <i>Beitarhús</i>	Ødegård <i>Stekkur</i>	
27. Skuggabjörg	Ødegård (beboet igen)	Ødegård <i>Beitarhús</i>	Ødegård <i>Beitarhús</i>	
28. Einirlækur	Ødegård	Ødegård	Ødegård	
29. Gerðislækur Gerðisgrund Prælsgerði		Ødegård	Ødegård	
30. Húsatóftir Brekukot Bakkakot			Ødegård	<i>Beitarhús</i> Ødegård (Kristján)
31. Bústaðir	Gård	Gård	Gård	Gård 1525 (DI IX, s. 302)

5) Bruun beskriver denne lokalitet efter en henvisning til Jordebogens oplysninger om Þverá (nr. 10), og siger at nogen mener, at gården Þverá har stået her. Hans beskrivelse af ruinen passer på ingen måde med det som kan ses på stedet i dag.

6) Bruun anser dette for at være lokaliteten som kaldes Fagrahlíð (nr. 20) i Jordebogen.

7) Bruun siger, at man her kan se gamle ruiner i tunet, som han anser for at være fortidsgården Sandgil.

8) Hólakot nævnes ikke ved navn i Jordebogen, men et navngivet *prælsgerði* kunne passe på dette sted.

dukkede op ved brugen af de ovennævnte multidisciplinære metoder angående tolkningen af bebyggelses-sporene i Austurdalur. Eksempler vil blive givet og spørgsmål rejst. Læseren bør opfatte denne diskussion mere som tanker end som definitive resultater.

De skriftlige kilder giver diverse ideer om tolkningen af de forskellige ruiner. De giver også i nogle tilfælde oplysninger om alder, som i det følgende sammenlignes med nogle af tefrokronologiens resultater. Der spekuleres, hvorvidt man kan tolke ruinernes anvendelse på grundlag af udseende og type, d.v.s. ved at sammenligne dem med ruiner som man kender anvendelsen af. Og til sidst diskuteres hvad kulturlag kan fortælle os om bebyggelsen.

Skriftlige kilder

Som allerede nævnt, blev tre kilder hovedsageligt brugt ved denne undersøgelse. Materialet fra Skagafjörður i Árni Magnússon og Páll Vídalíns Jordebog blev indsamlet i 1713. Dette er en primær kilde, idet materialet blev noteret samtidigt med at det blev indsamlet. Informanterne er bønderne selv, og derfor bliver man nødt til at tage oplysningerne om ejendommens kvalitet og ulemper med et vist forbehold. Oplysninger om ruinernes eksistens og placering, der stammer fra de lokale beboere, er der imidlertid ingen grund til at betvivle. Ruinernes tolkning i Jordebogen er dog en anden sag, fordi den i det henseende altid bygger på sagn.

Daniel Bruuns artikel, hvor han optæller og navngiver alle de ruiner, som han kendte til, er fyldigere og mere systematisk end Jordebogens behandling. Desuden kortlægger han lokaliteterne og tilføjer plantegninger af nogle af dem, hvilket hjælper ved anvendelsen af kilden. Bruun synes selv at have besøgt de fleste af de steder, som han beskriver. I mange tilfælde grun-

der han sit arbejde udelukkende på Jordebogen, men i andre har han tilføjet oplysninger efter anvisning fra de lokale beboere.

Stednavneregistrene bygger på begge de førnævnte kilder. Tolkningen varierer dog nogle gange og der tilføjes oplysninger om lokaliteter, som ikke bliver nævnt i de andre kilder.

Til trods for at alle disse kilder i sig selv er primære, bygger tolkningen af ruinerne i alle tilfælde på en mundtlig tradition. I nogle tilfælde stemmer sagn om enkelte lokaliteter ikke overens, og så bliver det kun et skøn, hvilket af dem nærmer sig sandheden mest.

I alt blev der undersøgt 28 steder i Austurdalur (disse, samt de 3 endnu beboede gårde er opført i Tabel 1). Af dem bliver 16 nævnt i Jordebogen, 25 hos Daniel Bruun og 26 i stednavneregistrene. Alle de lokaliteter som blev undersøgt, bortset fra én, nævnes i en af disse kilder. Mange af dem har haft flere funktioner. Som oftest er de blevet brugt sidste gang som et fårehus, lammefold eller sæter, og ruinerne af disse er de mest iøjnefaldende. De forskellige funktioner bliver ofte nævnt i de førnævnte kilder, men de stemmer ikke altid overens. Ved denne undersøgelse blev mest vægt lagt på at fastslå, hvilke steder der en gang har fungeret som gårde.

Begrebet *þrælsgerði* forekommer tit i Jordebogen. Det ser ud til at det er blevet brugt om de lokaliteter, hvor levn var uimponerende. I Austurdalur bliver sådanne levn altid beskrevet som hegn, mens ruiner aldrig nævnes, til trods for at de må have været synlige på mange af disse steder da Jordebogen blev forfattet. Dette peger ligeledes på at oplysninger om disse levn må være kommet fra andre, og at Jordebogsforfatterne ikke har set dem personligt, men har brugt de samme vendinger og udtrykket *þrælsgerði* om alle disse mere ubetydelige ruinsteder.

Ólafur Lárusson (7) har diskuteret begrebet *þrælsgerði* i Skagafjörðurområdet. Han siger at det første gang bliver nævnt i Jordebogen og mener at det beskriver folks ideer i begyndelsen af 1700-årene, om trældom i ældre tider, d.v.s. om at trælle har taget sig af opdyrkningen på bestemte arealer. Han mener, at de fleste lokaliteter som kaldes *þrælsgerði*, aldrig har været beboet, og at der ingen grund er til at formode at disse hegn har haft noget med trælle at gøre, men mere sandsynligt er blevet brugt til forskellige aktiviteter i forbindelse med får, som deres navne ofte tyder på (f.eks. *Leitisstekkur*, *Selgrundir*, *Ábæjarsel* / *Arastekkur*) (se note 8 til forklaring af de kursiverede elementer).

Bruun bruger ikke begrebet *þrælsgerði*, men synes oftest at tolke de steder, der benævnes således i Jordebogen, som ødegårde. Det samme er tilfældet i stednavneregistrene, hvor man er gået endnu længere i ødegårdsfortolkningen. Tre lokaliteter bliver her kaldt ødegårde, mens de hverken kaldes det i Jordebogen eller hos Bruun. Stednavneregistrene er lavet af de lokale og denne tolkning oplyser noget om hvad man troede disse ruiner var i begyndelsen af århundredet.

Historikeren Ólafur Lárusson, som skrev om dette emne 10 år efter at de fleste stednavneregistre blev lavet, var, som allerede nævnt, af en anden mening. I dag er de lokale beboeres ideer af samme karakter som tidligere. Således mente Kristján Guðjónsson, bonde på Skatastaðir, at de fleste af de lokaliteter som kaldes *þrælsgerði* i Jordebogen, var ødegårde.

Mange af navnene på ruinlokaliteterne i dalen indeholder ledene *-sel* og *-stekkur*; begge vidner om fåreavl (8). Mange af disse lokaliteter har, som allerede nævnt, haft mere end én bygningsfase. Dette fremkommer dels af de skriftlige kilder, dels ved at se på ruinerne.

En del gårdsnavne med ledet *-sel* kendes på Island.

Eksempler på dette er Dalssel, Selkot, Seljaland og Seljalandssel, alle i distriktet Eyjafjallasveit i Sydisland. Man har antaget at disse gårde fungerede som sæter før de blev til egentlige gårde. I skriftlige kilder om Austurdalur bliver gårdsfunktionen derimod altid anset for at være den ældste, hvor mere end én funktion bliver nævnt (see f.eks. Tinnársel, Selsvellir og Skatastaðasel i Tabel 1).

Den sandsynligste konklusion man kan drage af de ovenfor behandlede stednavne i Austurdalur er, at der på et tidspunkt har været en sæter eller lammefold på stedet, men ikke at der aldrig har været en gård der.

Datering

Som regel oplyser kilderne ikke, hvornår bebyggelsen blev forladt (ødelagt), med mindre det er sket så kort inden kilden blev nedskrevet, at folk endnu huskede det. Bruun nævner kun to fortidsgårde som blev forladt i sit værk, d.v.s. Kolgrímastaðir (nr. 9 på fig. 1), der siges at have været ødelagt før den sorte død (9) og Hólakot (nr. 24), som skal være blevet ødegård under den sorte død. Et andet sagn fra Austurdalur forbinder Kolgrímastaðirs ødelæggelse med et jordskred fra bjerget oven over gården i 1612 (10), men ifølge annaler blev to gårde lagt øde i dalen det år ved et sådant jordskred (11). Sagn om hvilke gårde det var stemmer dog ikke overens, som det fremkommer i et håndskrift, hvortil man samlede materiale i 1937 (12).

Sagn om Kolgrímastaðir er forståelige, på grund af ruinernes omfang, men det er ikke klart, hvorfor sagn er opstået om Hólakots forladelse fremfor andre ruiner i dalen, f.eks. Öxl, som er af lignende karakter.

Som tidligere nævnt anvendtes tefrokronologien til forsøg på at datere ruinerne i Austurdalur. Geologerne Guðrún Larsen og Gunnar Ólafsson tog sig af bestemmelsen af den vulkanske aske. De lag som mest blev

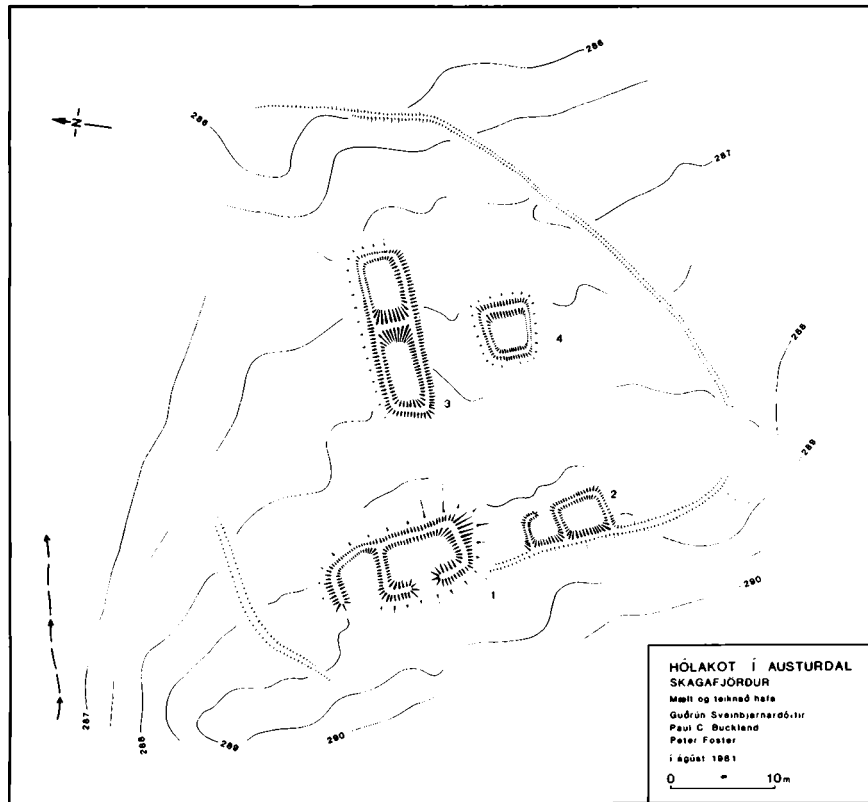

Fig. 3. Planlægning af ruinerne på Hólakot (nr. 24).

brugt var et blågråt lag, som ved hjælp af kemisk analyse og skriftlige kilder (13) er blevet bestemt til at stamme fra et udbrud i vulkanen Hekla i år 1300 (14). Dette lag, som i gennemsnit er 1 cm tykt i det undersøgte område, var gennemgående og meget iøjensfaldende. Det andet lag som kunne anvendes ved tidsbestemmelsen, er lyst og er på samme måde som det førnævnte blevet bestemt til at stamme fra et udbrud i Hekla i år 1104 (15).

Et prøvesnit blev gravet i ruin 1 på Hólakot (fig. 3).

Denne ruin har sandsynligvis været et bolighus. 13 cm under jordoverfladen lå en blågrå askestribe, med muld over og under. Askelaget så ud til at være uforstyrret. Prøver herfra blev undersøgt på laboratorium. Resultatet var, at det sandsynligvis drejede sig om asken fra et udbrud i Hekla i året 1300 (16). Et tyndt gulvlag lå 12 cm dybere og der var trækulstykker både under og over det.

En blågrå vulkansk askestribe, der også så ud til at være uforstyrret, blev fundet 5 cm oven over gulvet på

Fig. 4. Hólakot, set mod nordøst. Ábær (nr. 11) ses bagtil til venstre.

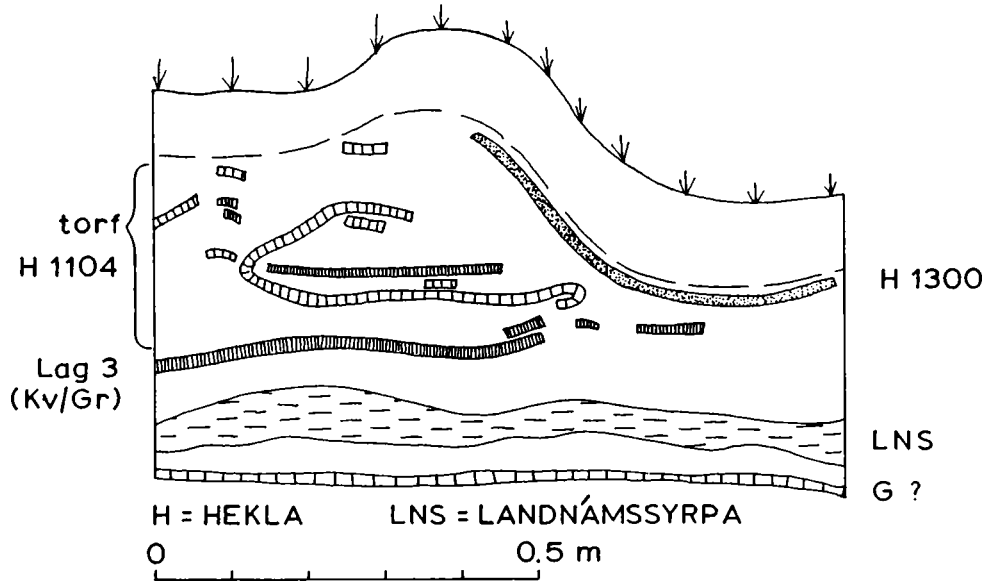
Kolgrímastaðir. På grundlag af farven er det sandsynligt, at det er H 1300 aske, som her var blevet afsat over ruinen, efter at gården var forladt. Det var ikke muligt at verificere dette ved kemisk analyse (17). De resultater, som man synes at kunne drage af stratigrafien på begge lokaliteter, er at ruinerne er blevet forladt før år 1300.

Et snit blev også lavet i tundiget, som omgiver ruinerne på Hólakot (fig. 5). Det viser, at tundiget ude-

lukkende var lavet af tørv. Denne tørv indeholder to vulkanske asketyper: en lys aske, identificeret som Hekla-aske og anset for at stamme fra et udbrud i år 1104, samt et sort askelag, lag 3, som anses for at være faldet en gang i perioden 900-1100. Over hegnet lå den førnævnte H 1300 aske (18). Ifølge denne bestemmelse og stratigrafien er diget blevet bygget på et tidspunkt mellem 1104 og 1300.

Ved anvendelsen af tefrokronologien er bebyggelsen

Fig. 5. Snit i tundiðet på Hólakot.

Hólakot, AUSTURDALUR, SKAGAFJÖRÐUR

på Hólakot blevet dateret til en gang i perioden efter 1104, men før året 1300. Mere nøjagtigt kan det ikke bestemmes. Ligeledes ser bosættelsen på Kolgríma- staðir ud til at være lagt øde før 1300. Disse resultater støtter Bruuns oplysninger om Kolgrímastaðirs ødelæggelse, men ikke Hólakots. Mange gårde blev lagt øde under den såkaldte sorte død, og andre ødegårde i diverse afsides liggende dale er senere antaget at være blevet forladt bl.a. på grund af denne plage. Det er derimod et faktum at mange af de gårde der blev forladt under den sorte død, igen blev beboet på et senere tidspunkt (19).

Tefrokronologien har fuldstændigt ændret vores mu-

ligheder for at undersøge bebyggelsesspor i store områder på Island, uden arkæologiske udgravninger. Selvom man bør udvise det samme forbehold m.h.t. denne metodes pålidelighed som ved alle andre, kan man pege på, at dateringen af den blågrå Hekla aske i Austurdalur til år 1300 synes at være pålidelig (se note 13). Anvendelsen af denne metode har kastet yderligere lys på sagnene om alderen af bebyggelsen i Austurdalur og gjort opmærksom på det forbehold der bør tages vedrørende sådanne sagns troværdighed.

Ruinernes udseende og plan

Som tidligere nævnt har mange af lokaliteterne i

Austurdalur haft mere end en funktion. Deres oprindelige udseende er derfor tit blevet ændret, dog oftest ikke så meget, at hovedplanen er forandret. Dette er fordi kreaturhuse ofte klart er blevet bygget oven på gårdsruinen, mens andre ruiner ikke er blevet forstyrret.

Ruinerne på Hólakot (fig. 3) er ret karakteristiske for ruiner i Austurdalur, d.v.s. at tomterne er omgivet af et cirkulært tøndige og hovedruinen ligger op mod det, nærmest bjergskrånningen. En lignende plan kan findes på Öxl, Væthús, Svartibakki og Einirlækur, og ligeledes i Vesturdalur i Skagafjörður. Forfatteren til denne artikel kender ikke ruiner andre steder fra som har lignende planer. Det er fristende at påstå, at dette er en særlig nordislandsk type eller ligefrem en særskilt type for Skagafjörðuområdet, men før det kan afgøres med sikkerhed, må man vente på flere undersøgelser andre steder i landet af samme type som den der beskrives her. Fire andre steder i Austurdalur har tundi-ger (Kolgrímastaðir, Tinnársel, Skatastaðasel og Hús-atóftir), og deraf er der to som helt klart omslutter ruinerne, men hvor ruinerne ikke ligger op mod dem. Lokalteter af den sidstnævnte type har forfatteren f.eks. set på Fljót i Skagafjörður.

En endelig bestemmelse af, om ruiner tilhører en gård eller f.eks. en sæter, kan man formentlig ikke foretage uden en udgravning. Ved denne undersøgelse blev det dog forsøgt at bestemme dette, ved at sammenligne ruinerne med kendte gårdspladser og sæterruiner.

De fleste lokaliteter i Austurdalur, som man ikke har bygget oven på, og som dermed muliggør sådan en sammenligning, blev, ved hjælp af tefrokronologi, dateret tidligt i den islandske bebyggelsehistorie. De gårdsruiner fra denne periode i Island, som er blevet udgravet, er som regel af langhus-typen (*skáli*), enten

uopdelte, delt op i rum, eller forsynet med tilbygninger.

Den ydre længde på ruin 1 i Hólakot er 14 m, hvilket er gennemsnitslængden på kendte middelalderlanghuse i det nordatlantiske område (20). En tilsvarende ruin på Einirlækur er lidt kortere, eller ca. 13.5 m, og på Hringanes i Vesturdalur, hvor grundplanen er lignende, er længden 16 m.

I Austurdalur kan man kun udpege to steder, Brennigil (nr. 8) og Hjálmarssel (nr. 19), hvor ruinerne ifølge kilder muligvis er fra sætere i deres oprindelige form. På Brennigil (fig. 6) findes et kompleks bestående af i hvert fald seks tomter, som er 3-5 m lange indvendig, mens der på Hjálmarssel findes en højtliggende tomt, som er ca. 6.7 × 6.6 m stor. Sæterpladser er dog kendt andre steder i Island og man kan ligeledes få et indtryk af deres udseende ud fra skriftlige kilder.

I Laxdæla saga, som er forfattet i 1200-årene, beskrives en sæter som to huse, sovehus og madbur (21). I en kilde fra det 18. århundrede (22) nævnes at der på sætere som regel har været 3 huse eller hytter. Man har boet i det ene, i det andet har man opbevaret mælken og det tredje har fungeret som køkken. Fårefolde (*kví-ar*) (23) og kohytter nævnes også i en anden kilde (24). Ifølge dette kan man regne med alt fra to til i hvert fald fem ruiner på en sæterplads. Sæterbrug ser ud til at have eksisteret i Island fra landets tidligste bebyggelse (25) og helt frem til år 1900 i nogle områder, bl.a. i Skagafjörður (26).

Ingen sæterruiner er blevet udgravet i Island, så vidt man ved. En undersøgelse er dog blevet foretaget af sæterbrug der, hvor bl.a. nogle af de kendte sætere er beskrevet (27). Hitzler undersøgte sætere i Syd-, Sydøst-, samt Vest- og Nordisland. Han fandt det mest almindeligt, at der var tre huse på hver sæter, anlagt på forskellige måder. To sammenliggende huse blev

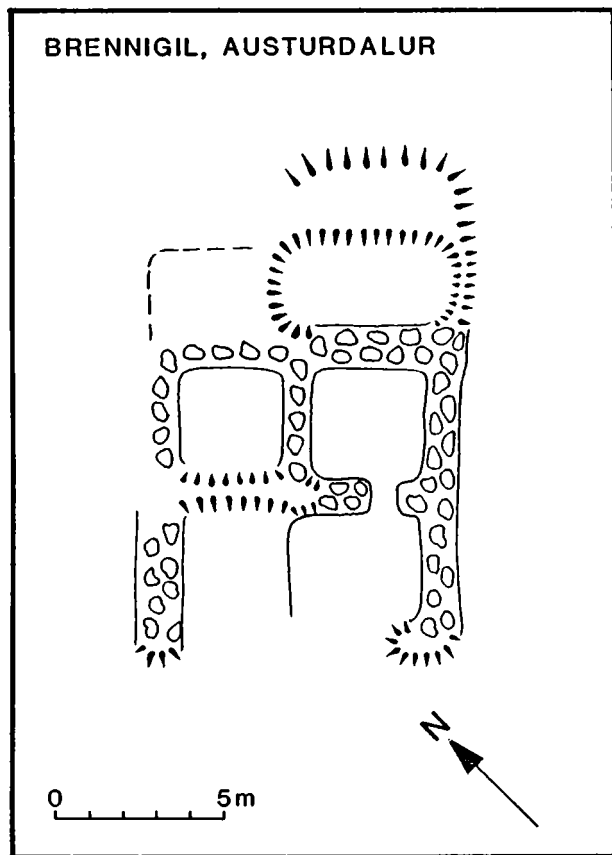

Fig. 6. Plantegning af Brennigil (nr. 8) i Austurdalur.

også fundet. Desværre blev ruinernes størrelser ikke gengivet, eller tegninger lavet. Denne undersøgelse kan derfor ikke bruges til en direkte sammenligning her.

Forfatteren har undersøgt sæterpladser i Vesturdalur i Skagafjörður, i Eyjafjallasveit i Sydisland samt i

Berufjörður i Østisland. De varierer meget, både hvad ruinernes antal og opdeling angår, d.v.s. fra én helt op til ti separate ruiner, eller komplekser bestående af op til fire rum (28). Disse undersøgelser giver derfor ikke anledning til at pege på noget bestemt udseende eller plan af de ruiner, som er karakteristiske for sæterpladser. Det er dog værd at pege på tre ting. De sæterruiner som kendes er som regel mindre (fig. 7) end f.eks. Hólakotsruinen, eller har mere karakter af et kompleks (fig. 6) end både den og de kendte gårdsruiner fra de tidligste tider. For det tredje har ingen af de sætere, som blev undersøgt, tundiger af nogen slags, for man dyrkede ikke hjemmemarker, hvor man havde sæterbrug.

Det konkluderes at man til en vis grad kan bruge sammenligninger med kendte ruiner for at tolke andre på jordoverfladen, så længe hensyn tages til andre fakta, som f.eks. de skriftlige kilders udsagn, samt kulturlag som behandles i det følgende.

Kulturlag

Kulturlag blev undersøgt hvor det syntes muligt at bore eller grave prøvehuller i ruinerne, d.v.s. i dem, hvor der ikke så ud til at man senere havde bygget oven på. I disse ruiner fremkom der dog ofte mere end ét kulturlag. Så kan man spørge, hvilke konklusioner man kan drage om bebyggelsen ud fra disse kulturlag. Betyder mere end ét kulturlag i en ruin en periodebundet bosættelse, som på en sæter, eller blot flere byggefaser på en gård?

Trækul inde i ruiner vidner om menneskeaktivitet, men bosættelse ville have efterladt et tydeligt gulvlag. Det er dog ikke sandsynligt at et gulvlag på en gård er meget anderledes end et gulvlag på en sæter. På begge disse steder fandt køkkenaktiviteter sted. Gulvlagets

tykkelse behøver heller ikke at fortælle om andet end hvor renlige beboerne var.

Det er ikke ualmindeligt, at udgravede gårdshuse har mere end én fase. Som et eksempel kan man nævne ruinen Ísleifsstaðir i Borgarfjörður, Vestisland, og der fandt man mindst to og muligvis tre gulvlag, det ene over det andet, med 12-18 cm mellemrum (29).

I Fossárdalur i Østisland blev kulturlag undersøgt i to langhuse. Ruinen i Engihlíð har de ydre mål, ca. 20 × 5-6 m og er opdelt i 3 eller 4 rum. I ruinen fandt man 4 kulturlag, og tidligere havde man også fundet to genstande: et fragment af et ovalt spænde af typen Rygh 652 eller 654, som dateres til 900-årene og en perle af grøn sten (30). I de bevarede kilder bliver Engihlíð altid anset for at være en gammel ødegård.

Prøver er blevet udtaget på denne lokalitet til paleo-økologiske undersøgelser. Insektræster fra disse prøver blev undersøgt, men bevaringsforholdene var dårlige og resultaterne derfor upålidelige. Dr. P. C. Buckland ved Universitetet i Sheffield, England, som lavede disse undersøgelser, mener dog p.g.a. de insektræster som fandtes, at kunne se at hør aldrig er blevet opbevaret her, og opbevaring af hør forbindes gerne med fast bosættelse (31). Dette peger henimod, at man her har haft en sæter fremfor en gård. Desværre viste bevaringsforholdene i Austurdalur sig ikke at være gode nok til at foretage undersøgelser af denne art.

Som tidligere nævnt har man aldrig udgravet en sæter på Island, og derfor ved man ikke hvad man kan forvente at finde i ruiner på en sådan lokalitet. Fund af smykker ville måske ikke overraske, eftersom man har fundet smykker både i Norge (32) og på Færøerne (33) på lokaliteter som menes at have været sætere.

Ruinen på Broddaskáli er 16-17 × 6-7 m i ydre mål. I den fandt man to kulturlag og også to vævevægte (34). Man ved ikke om vævning foregik på islandske

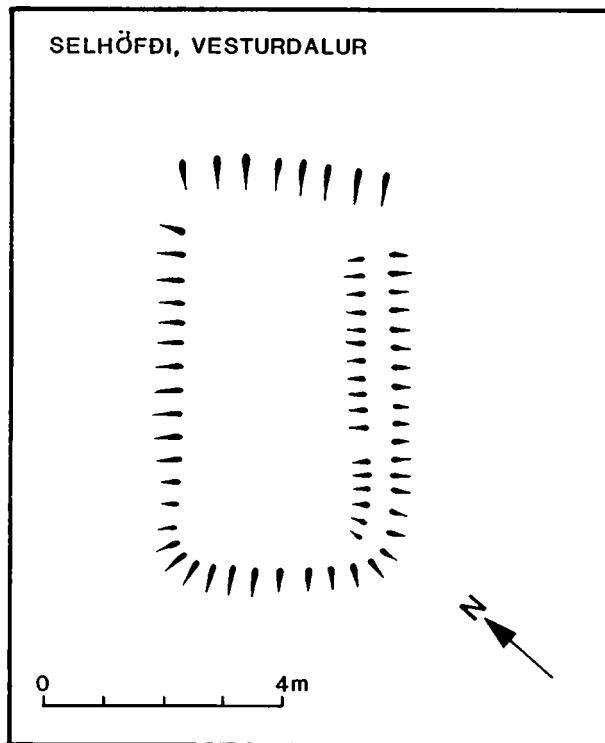

Fig. 7. Plantegning af Selhöfði (nr. 7) i Vesturdalur.

sæterpladser, men det ser ud til at have fundet sted på norske sæterpladser (35). Broddaskáli-ruinen er blevet tolket som en gård, men den tolkning er naturligvis diskutabel.

Resultatet af disse undersøgelser er at et tydeligt gulvlag må tilhøre enten en gård eller en sæter. Hvilken det drejer sig om kan ikke siges på grundlag af tykkelse eller antal alene. Således har man f.eks. påvist, at mere end et kulturlag ikke behøver at betyde en

periodebunden bosættelse, som f.eks. det var almindeligt på en sæter, men at de også kan forekomme i gårdshuse.

4. Konklusion

I det foregående er tolkningen af bebyggelsesspor ved brug af interdisciplinære metoder, men uden arkæologiske udgravninger, blevet diskuteret. Hovedresultaterne er følgende.

Selvom de anvendte skriftlige kilder er samtidige og derfor ret pålidelige hvad eksistensen og placeringen af ruinerne angår, så bygger tolkningen af ruinerne altid på sagn og bør derfor tages med forbehold. Dette forekommer måske mest klart hvor tefrokronologi er blevet anvendt og hvor den belyser sagn om ødelæggelsen af bosættelsen.

Stednavne som henviser til fåreavl (indeholder f.eks. ledene *-sel* (sæter) eller *-stekkur* (fårefold med lammesti)) udelukker ikke at lokaliteterne fungerede som gårde på noget tidspunkt.

Det menes, at man kan støtte sig til sammenligninger med ruiner, hvis funktioner er kendt, så længe andre aspekter også tages i betragtning. Det samme kan siges om kulturlag. De peger på en bosættelse, men alene fortæller de intet om, hvilken slags bosættelse der har fundet sted. Funktionen af hver enkelt lokalitet forklares derfor bedst med en kombination af alle de beskrevne metoder.

Betydningen af at kunne bestemme alder og bebyggelsens natur over større arealer uden udgravninger, er stor. Foruden at give idé om byggeudviklingen i store områder, kan grundlaget forberedes for udgravninger på bestemte steder. Det er klart, at for at disse metoder kan virke bedst muligt, behøver man flere undersøgelser, både inden for tefrokronologien og arkæologien. Specielt ville udgravninger af gårdruiner i Nordisland,

samt på sæterpladser over hele landet lette tolkningen af bebyggelsesspor på overfladen betydeligt. Til sidst kan det nævnes, at paleoekologiske undersøgelser, hvor de kan lade sig foretage, lover godt for yderligere belysning af tolkninger af bebyggelsesspor.

Noter

1. Tefrokronologi er en stratigrafisk datering af vulkanske askelag. Oprindelsen af askelagene bliver bestemt ved kemisk analyse på et laboratorium. De bliver dateret ved at anvende C-14 metoden på tørv eller trækul som befinder sig over eller under det vulkanske askelag, ud fra deres placering i forhold til daterede askelag, eller ved hjælp af skriftlige kilder. De sidstnævnte vedrører askelag som faldt efter at Island blev bebygget. Ophavsmanden til tefrokronologien i Island var Sigurður Þórarinnsson (se f.eks. Þórarinnsson 1944; 1967; 1968; 1981).
2. Jarðabók 9 1930.
3. DI III, s. 407-412.
4. Jóhannesson 1950, s. 161-162.
5. Bruun 1898.
6. Örnefnastofnun, Merkigil (1934), Ábær (1935), Skatastaðir (1977), Bústaðir. Skagafjarðarsýsla, Akrahreppur.
7. Lárusson 1940, s. 162-164.
8. Sæter (*sel*) blev ofte etableret i en betydelig afstand fra hovedgården, hvor græsgangen var god. Man havde får og nogen gange køer der om sommeren. Kvæget blev malket, og man producerede smør, *skyr* (syrnet mælkeprodukt i familie med tykmælk; oplagt mælk tilsat løbe) og ost på stedet. Fårefoldene med lammesti (*stekkir*) var forgængerne til sæterpladserne. De bestod af en fold samt en lammefold, hvor man begyndte at skille lamme fra deres mødre. Se f.eks. nærmere i KL XVII, sp. 715-717. – Hitzler 1979. – Ólafsson 1943. – Jónasson 1945.
9. Den pest, som i Island blev kaldt *Svartidaudi* (den sorte død), eller *Plágan mikla*, og som hærgede i årene 1402-4, anses nu generelt for at have været influenza.
10. Sveinsson 1954, s. 41.
11. Skarðsannáll 1612. Annálar Íslands 1400-1800, I, s. 200.
12. Jónsson, HSK. 99, 4to.
13. Disse skriftlige kilder er annaler. I mange af dem nævnes et udbrud i Hekla i dette år (se (ed.) Storm 1888,

- 52,72,146,199,262-3,399). Den mest indgående beskrivelse af dette udbrud gengives i Lögmannsannáll, som til dels blev skrevet i midten af det 14. århundrede af præsten Einar Hafliðason, født i 1307. Kilden er derfor en primær kilde. Einar voksede op i Húnavatns- og Skagafjarðarsýsla i Nordisland, og blev senere præst i nærheden af Hekla. Han har derfor været godt bekendt med Heklas aktiviteter omkr. år 1300 (Pórarinsson 1967 og 1968).
14. Pórarinsson 1967, s. 45-53; 1968, s. 44-52.
 15. Pórarinsson 1967, s. 23-24; 1968, s. 22-24; Beskrivelsen af dette udbrud i annalerne er en sekundær kilde.
 16. Ólafsson 1985, s. 27.
 17. Idem, s. 41.
 18. Idem, s. 27 og fig. 6.
 19. Lárusson 1944, s. 21.
 20. Sveinbjarnardóttir 1975.
 21. ÍF V, s. 166.
 22. Ólafsson 1943, s. 104.
 23. Fold hvor fårene blev malket.
 24. Jónasson 1945, s. 62.
 25. Benediktsson 1972.
 26. Þjóðminjasafn Íslands, Þjóðhátadeild. ÞP 1542.
 27. Hitzler 1979.
 28. Disse lokaliteter er blevet behandlet i en anden artikel.
 29. Stenberger 1943, s. 145-170.
 30. Eldjárn 1956, s. 296.
 31. Buckland, personlige oplysninger.
 32. Magnus 1983, s. 102.
 33. Mahler 1986.
 34. Sigurðsson 1970, s. 95-96.
 35. Magnus 1983, s. 102.

Foruden dem der allerede er blevet nævnt i teksten, vil jeg takke Paul Buckland, Department of Archeology & Prehistory, Sheffield University, for hans assistance ved opmålinger og andet i forbindelse med undersøgelsen, samt Tim Grogan, Birmingham University, for udarbejdelse af tegninger. Kirsten Williams gennemgik den danske tekst.

Litteratur

Annales Islandici. Annálar Íslands 1400-1800. Gefnir út af Hinu íslenska bókmenntafélagi. I. bindi. Reykjavík 1922-1927.

- Benediktsson, J.: Sæter. Island. Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder 12, 1972, s. 717-718.
- Bruun, D.: Nokkurar eyðijarðir í Árnessýslu, Skagafjarðardölum og Bárðardal. Rannsakaðar sumarið 1897. Árbók hins ísl. fornleifafél. 1898, fylgirit, s. 49-77.
- DI. Diplomatarium Islandicum. Íslenzkt fornbréfasafn, II, III, V og XI. bindi. Kaupmannahöfn og Reykjavík 1893, 1896, 1899-1902, 1915-1925.
- Eiríksson, B.: HSk 72, 4to. 1959. Héraðsskjalasafn Skagfirðinga.
- Eldjárn, K.: Kuml og haugfé úr heiðnum sið á Íslandi. Akureyri 1956.
- Hallgrímsson, H.: Náttúrufarskönnun á virkjunarsvæði Héraðsvatna við Villinganes í Skagafirði. Könnunin var gerð af Náttúrugripasafninu á Akureyri fyrir Orkustofnun. Maí 1982.
- Hitzler, E.: Sel – Untersuchungen zur Geschichte des isländischen Sennwesens. Oslo – Bergen – Tromsø 1979.
- ÍF. Íslenzk fornrit V. Laxdæla saga. Einar Ól. Sveinsson gaf út. Reykjavík 1934.
- Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalín 9. Gefin út af Hinu íslenska fræðafélagi í Kaupmannahöfn. Kaupmannahöfn 1930.
- Jóhannesson, Þ.: Saga Íslendinga 7. bindi. Reykjavík 1950.
- Jónasson, J.: Íslenzkir þjóðhættir. Reykjavík 1945.
- Jónasson, S.: Sögubættir úr Austurdal. HSk. 99, 4to. Héraðsskjalasafn Skagfirðinga.
- Jónsson, Jóh. Ó.: Sagnablöð hin nýju. Reykjavík 1956.
- Lárusson, Ó.: Landnám í Skagafirði. Skagfirzkr fræði II. Sögufélag Skagfirðinga. Reykjavík 1940.
- Lárusson, Ó.: Byggð og saga. Reykjavík 1944.
- Magnus, B.: Seterdrift i Vest-Norge i yngre jernalder? En foreløpig rapport om en undersøgelse. I (ed). G. Ólafsson, Hus, gård och bebyggelse. Föredrag från det xvi nordiska arkeologmötet. Island 1982, s. 93-103.
- Mahler D.: Ærgið undir brekkunni. Mondul Nr. 3, 1986, s. 6-17.
- Ólafsson, E.: Ferðabók Eggerts Ólafssonar og Bjarna Pálssonar um ferðir þeirra á Íslandi árin 1752-1757. Reykjavík 1943.
- Ólafsson, G.: Gjóskulög í Austurdal og Vesturdal, Skagafirði. Upubliceret. 4. års avsats, Jarðfræðiskor. Háskóli Íslands, Verkfræði- og raunvísindadeild. Reykjavík 1985.
- Sigurðsson, E.: Undir Búlandstindi. Austfirzkir sagnaþættir. Akureyri 1970.
- Stenberger, M.: Ísleifsstaðir, Borgarfjarðarsýsla. I Stenberger (ed.) Forntida gárdar í Island. København 1943, s. 145-170.
- Sveinbjarnadóttir, G.: Settlements and buildings of the Scandinavi-

- ans in the North Atlantic region 800-1150. Upubliseret MPhil manuskript. University College, London, 1975.
- Þjóðminjasafn Íslands. Þjóðhátadeild. Þþ 1542.
- Þórarinnsson, S.: The Eruption of Hekla 1947-1948, I. Vísindafélag Íslendinga Reykjavík 1967.
- Þórarinnsson, S.: Heklueldar. Sögufélagið. Reykjavík 1969.
- Þórarinnsson, S.: The application of tephrochronology in Iceland. I (eds.) S. Shelf og R. S. J. Sparks, Tephra studies as a tool in Quaternary geology. D. Reidel Publishing Company 1981, s. 109-134.
- Örnefnastofnun. Merkgil (1934), Ábær (1935), Skatastaðir (1933), Skagafjarðarsýsla Akrahreppur. Bústaðir (ekkert ártal), Lýtingsstaðahreppur. Austurdalur (kom til stofnunarinnar 1977), Akra- og Lýtingsstaðahreppur.